

Yoksulluk Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflara Dönmek¹

Dr. Serdal Bahçe
A.Ü. SBF. Maliye Bölümü

Doç. Dr. Ahmet Haşim Köse
A.Ü. SBF. İktisat Bölümü

*Adilcevaz'ın nüfusu sekiz yüz doksan dördtür (kaymakamla birlikte)
Tanrıları bile yoktur, öyle yoksuldur ki insanları...
Cemal Süreya, Sevda Sözleri*

Bu yazı bizim uzun süredir sürdürdüğümüz bir çalışmanın ilk bulguları şeklinde okunmalıdır. Asıl amacımız “yoksulluk” tartışmalarına bir katkı yapmak değildir. Amacımız, Türkiye toplumunun sınıfsal bölüşüm ilişkilerini, toplumun temel örgütlenme ilişkileri bağlamında, yani Türkiye kapitalizmi ekseninde çözümlenektir. Başka bir deyişle, amacımız ülkemizdeki akademiyanın uzun süredir unuttuğu bir geleneği geri çağırmaktır: *Toplumu onu oluşturan toplumsal sınıfların dokusunda çözümlenektir*. Bu çerçevede yazının temel iddiası yoksulluk kavramının *yufka yürekli* olsa da *yoksun* bir kavram olduğu ve her toplumda yoksulluğun o toplumun gerçek dokusunda, yani toplumsal sınıflar temelinde çözümlenebileceğidir. Kapitalizmde yoksul kimliğinin sahipleri vardır: Emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler ordusu, tarım emekçileri, mülksüz köylüler yani yarattıklarından daha azını alanlar ya da emekçi dahi olmaları mümkün olmayanlar; dışlanmış kitleler. Söz konusu kitleler, kapitalizmin temel ilişkisine tâbi olarak, toplumların tarihinde belirlenirler. Bu belirlenimin sonucunda oluşan kitlelerin toplumsal adları “yoksullar” değil ait oldukları sınıflardır. Çok farklı toplumsal konumlanışlara sahip bu kitlelerin “yoksulluk” olarak dışa vuran ortaklıkları yarattıkları değere üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıflarını direk ya da dolaylı olarak el koymaları ya da onları değer sürecinin dışına itmeleridir.

Kapitalizmin tarihi zıtlıkların tarihidir. Zenginlik ile yoksulluk, gelişme ile az gelişmişlik, özgürlük ile zorunluluk kapitalizmin insanlık tarihinde düzenli olarak ürettiği ve normalleştirmeye çalıştığı asimetrisinin eksenleridir. Bir toplumsal yapı olarak kapitalizmin temel çelişkisi bu asimetrik ilişkilerin normalleştirilmesinde yatmaktadır. Bu anlamda normalleşme çelişkisi mülk sahibi sermaye sınıflarıyla mülk sahibi olmayan emekçi kitleler (*Lockegil perspektiften bedenlerinin kullanım haklarına*) arasındaki çelişkinin düzenlenme kapasitesine denk düşmektedir. Bu kapasite kapitalizmin genelleşmiş tarihinde toplumun ortak çıkarına olduğu öne sürülen gelişmeci bir çelişkiler bütününden (liberal/modern) toplumsal yapıları parçalayan zıtlıklara doğru (neo-liberal/post-modern) bir seyir izlemiştir. İnsanlık tarihi kapitalizmle birlikte toplumların her anını (zamanı), geride bıraktıkları belleği diğer tüm anlardan daha farklı ve

¹ Bu yazı bir “sendika” dergisinin isteği üzerine yazılmıştır. Ancak söz konusu sendika dergisi yazının üslubunu fazlaca sert bulduğu için yayımlamaktan vazgeçmiştir.

tekmişçesine ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, sermaye toplumsal yapı ve ilişkilerin her alanını ele geçirdikçe kendi varlığının ana kuralını toplumun bütününe yaymaktadır: *Hız ve değersizleşme*.²

Sermaye açısından hız, toplumsal zamana ulaşabilme, sahip olabilme ve bu gücünü koruyabilme kapasitesini temsil etmektedir. Kapitalist toplumda *zamana sahip olmak* başka insanların yaratma gücüne, emeklerine sahip olmak demektir. Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde söylediği gibi emek her şeye ödenen ilk fiyattır. Başka bir deyişle emek toplumsal zamanın bedeli, zamanın kendisidir. Kapitalist bir toplumda bireyler arasındaki ilişkiyi toplumsal ilişkiye dönüştüren şey çalışma olarak kutsanan emek ilişkisinin kendisidir. Çalışma, kapitalizm ile birlikte, toplumsal yaşamın merkezine yerleşmiş, toplumsal adaletin temeli, herkesin görevi oluşmuştur. Söz konusu adaletin asli yargıcı ise ekonomi (piyasa) ve onun görünmez elidir. Piyasa sahip olma, mülkiyet alanıdır. Önceki toplumlardan farklı olarak kapitalizmde mülkiyet sözleşmesi ilke olarak siyasal düzeyde değil, ekonomi ve piyasalar üzerinden gerçekleşmektedir. Yani piyasa bir mülkün başka bir mülk tarafından ele geçirilmesinin, sahiplenilmesinin meşru alanıdır. Locke'un "ahlaki" olarak tanımladığı kendi bedenine sahip olma hakkının başka mülke "özgürce" devredildiği yerdir piyasa.³ *Adalet mülkün temelidir*, lakin insan kendi mülküne yani *yaratıcılığına* yani *kendi emeğine* yabancılaşmıştır. Tarihsel olarak kapitalizm adalet ilişkisini sermayenin ontolojik alanına yani piyasaya taşıdıça, sermaye toplumsal zamanın tümünü ele geçirmeye başlamıştır. Bu özünde sermayenin toplumu ele geçirmesi ve onu yeniden inşa etmesidir. Artık içinde sermayenin bulunmadığı gerçeklikten ve ahlaktan söz etmek mümkün değildir. Gerçeklik ve ahlak sorunu, farklı toplumsal konumlanıştaki bireyler için ulus ve halk (uyruk) toplulaştırmasıyla ortak ve tek yapılanmalar gibi sunulsa da, kapitalizmde hem gerçeklik hem ahlak toplumsal sınıflar ekseninde bölünmüştür. Sermaye için gerçek ile işçi sınıfı için gerçek ya da kapitalist sınıflar için ahlak ile alt sınıflar için ahlak aynı anlama gelmez. Sınıflar eksenindeki söz konusu çelişkili birliktelik yani toplumun "normalleşmesi" Marx'ın deyimiyle insanın kendisine yabancılaşmasının hem başlangıcı hem de sonucudur. Bu anlamda bir toplumsal yapı olarak kapitalizmin analizi çift yönlü bir okuma gerektirir: Ya sermaye için idealleştirilmiş bir toplum okuması ya da emek için gerçek anlamda insan olmaktan uzaklaşan kitlelerin uzun tarihinin bir okuması.

Bu yazı başlangıç düzeyinde bu tür bir ikili okumanın zorunluluğundan hareket ediyor. Sorunu kapitalizmde gerçekliğin çelişkili birlikteliği üzerine inşa ediyor. Bir toplumsal ilişki olarak kapitalizmin yaratıcılığını sermayenin bölme ve parçalama gücünden aldığı söylemek hiç de yanlış olmaz. Bu tahrip salt maddi yaşam üzerinde değil toplumların belleği için de geçerlidir. Hız ve değersizleşme ilişkisi bugünün dün ile olan bağı kopardıkça mevcut zamanı da tekleştirmektedir. Bu yanılsama sıradan insanlarda olduğu kadar entelektüeller için de geçerlidir. Kapitalizm kendi gerçekliğini parçalayarak yeniden biçimlendirdikçe her tarihin *kıymetli* entelektüeline de yaşadığı tarihin diğerlerinden çok farklı olduğunu fısıldar ve onu gerçekçi olmaya davet eder.

---

² David Harvey, zamanın ve mekânın sıkışmasını kapitalizmin post-modern dönemine has bir görüngü olarak görmektedir. David Harvey (1997), *Postmodernliğin Durumu*, Çeviren Sungur Savran, İstanbul: Metis.

³ John Locke (1997) *An Essay Concerning Human Understanding*. Ed. Roger Woolhouse. New York: Penguin Books, s. 306-307

Gerçek dünden o kadar farklıdır ki!.. Dünle kurulan ortak bağ bugünün kabalıdır. Yani bugünü anlayamamaktır.

Bugün dünya hiç olmadığı kadar sermayeleşmiştir. Sermaye dünyanın her çeperine sızmış ve kendisine tâbi kılmıştır. Mülkiyet ilişkilerini, coğrafyaları, kültürleri parçalama gücü küresel ölçekte radikal bir gerçekliğe dönüşmüştür. Üstelik sermaye artık klasik döneminde olduğu gibi insanlara ortak bolluk ve refah vaat etmemektedir. Yükseliş döneminde emekçi kitlelere vaat ettiği “özgürlüğün” yerini şimdilerde hiç olmadığı kadar şiddet ve tahakküm almıştır. Yani sermayenin gerçeklik alanı “hiç olmadığı kadar” radikal ve ahlaki “hiç olmadığı kadar” ahlaksızdır. Gerçekliğin bu kadar radikalleştiği bir tarihte entelektüeller de deyim yerindeyse hiç olmadığı kadar esneklemektedir. Neyin anlatılacağı sorusu yerini nasıl anlatılacağına bırakmış durumdadır. Sermayenin “ahlaksızlaştığı” bir tarihte entelektüeller yeniden ve daha fazla “ahlaka” yönelmekte ve sermayenin kaba ve vahşi nesnel dünyasında, aşağıdan sınıflar için şefkat dilemektedirler.⁴

Bugün yoksulluk yazını tıpkı 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında olduğu gibi “ahlaklı” reformistlerin topluma peygamber çağrımalarına benzer.⁵ Acıların azaltılması, sefaletin hafifletilmesi, yufka yürekli entelektüellerin toplumsal sorumluluk alanını oluşturur. Kapitalizmin klasik döneminde devlet memuru gibi çalışan reformist ahlakçıların yerini bugün için küresel düzeyde sayıları her gün artan ahlakçı akademik entelektüeller almıştır. Yoksulluk akademiya için artık bir iştir.⁶ Varoşlarda araştırma yapmak, sefaletten yıpranmış bedenlerin protein gereksinimini belirlemek, yitirilen geleneksel bağların ve dayanışma ilişkilerinin önemini hatırlatmak, yoksulluk için kurumlar önermek ve tabî insanı *emek* yapacak eğitim taleplerinde bulunmak ve tüm bunlar için kavramlar, jargonlar inşa etmek akademik entelektüelin temel ilgi alanındadır. Üstelik bu öyle kendiliğinden oluşmuş bir ilgi de değildir. Belki de hiçbir tarihte olmadığı kadar profesyonel bir örgütlenme alanının varlığıdır bu ilgiyi her daîm sıcak tutan: Ulusal ve uluslararası kuruluşlarca desteklenen ve yufka yürekli akademisyenlere akçeli olanak sağlayan “*malum*” projeler. Meraklı birinin internet üzerinden yapacağı basit bir taramayla bu işin boyutları hakkında bir izlenime kavuşması mümkündür. Gelecek kuşakların tarihçilerinden, yaşadığımız tarihin belleğini okurken, yoksulluk üzerine yapılan bu “çok değerli” çalışmaların yoksullar için bir çare olmasa da akademiya için yeni bir geçim kaynağı oluşturduğunu tespit etmeleri beklenir. Bu yaygın ilginin bir de başlangıcı vardır. 1990 yılında küresel kapitalizmin en önemli koordinasyon kurumlarından biri olan Dünya Bankası’nın yayınladığı “Yoksulluk Raporu” bu çabaların miladını oluşturmaktadır. Önceki on yılı aşkın sürede çok sayıda az gelişmiş toplumu “istikrar ve yapısal uyum” programlarının cenderesinden geçiren Banka, bu sürecin

---

⁴ Horkheimer, ahlaki burjuva toplumuna ait bir kategori olarak görmekte çok haklıdır; burjuva toplumu öldüğünde ahlak da ölecektir. Max Horkheimer (1993), “Materialism and Morality”, *Between Philosophy and Social Science: Selected Early Writings* içinde, Cambridge: MIT Press.

⁵ Yoksulluk yazınıyla ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz. Fikret Şenes (2006), *Yoksulluk Küreselleşmenin Öteki Yüzü*, İstanbul: İletişim.

⁶ Akademiya ile teokratik kurumlar kapitalizmin şafağından beri iç içedirler. Hatta kapitalizmin üniversiter sistemi manastır kökenlidir. Bu tarihsel işbirliği “yoksulluk” ile mücadele konusunda da söz konusudur. İngiltere’de yoksulluk ile ilgili yasaların uygulayıcıları genellikle kiliseler olmuşlardır. Örneğin, 1552’de ilk yoksul kayıtları papazlar tarafından tutulmaya başlanmıştır. Bu ilgi ortaklığı bugün de sürmektedir. Sermayenin, yarattığı dehşet karşısında vicdanını rahatlatması için hem akademisyene hem de din adamına ihtiyacı vardır.

sonunda sayıları giderek artan yoksulları ve yoğunlaşan sefaleti görmezlikten gelememiştir. Dünya Bankası'nın itirafıyla yoksulluk artık her ülkedeki reformist yufka yürekli entelektüel için meşru bir çalışma alanıdır. Banka'nın gündeme taşıdığı asıl sorun yoksulluğa makul bir fiyat biçmektir. Buna göre mutlak olarak tanımlanan yoksulluk/açlık sınırı için küresel düzeyde kabaca kabul gören fiyat günlük 1\$'dır. Söz konusu geliri elde edemeyenler yardıma muhtaçtırlar. Banka'nın bu fiyat etrafında gözlemleri hiç iç açıcı değildir: Dünya nüfusunun beşte birine yakını mutlak olarak yoksuldur ve sefaletin küresel düzeyde yoğunlaştığı coğrafyalar vardır.⁷ Güney Asya ve Sahra'nın güneyi sefaletin küresel mekânlarıdır. Dün kapitalizm başlangıcındaki fiili talanın coğrafyaları bugün için artık terk edilmiş, çölleşmiş, değersiz mekânlardır.

Hemen başlangıçta söylediğimiz gibi kapitalizmin tarihi asimetriyle doludur. Bu tür bir yapıda toplumsal gerçeklik nasıl anlatılır? Kapitalizmi anlatmanın terk edilemeyecek bir başlangıç pozisyonu var mıdır? Gerçeklik tutkusu burjuva düşünürünün karabasanıdır. Burjuva düşünürü yöntemsel pozitivizm ile gerçekliğin gücü ve sürekliliği karşısında çaresizdir. Gerçeğin gücü ve sürekliliği burjuva düşünürünü zorunlu ahlakçı kılar. Gerçekliğin sınırlarında “mümkün olan” en iyiyi aramak burjuva düşünürünün ev ödevidir. Bu nedenle olmalı ki 18. ve 19. yüzyılların liberal aydınlanmacı geleneği mutlak gerçekçi ve ahlakçıydı. Kapitalizmin en kökten eleştirmeni Marx, çağdaşı reformistleri ve ütöpik sosyalistleri “ahlaka dönüşün bilimsel düşüncenin gerisine düşmek” olduğunu vurgulayarak eleştiriyordu Kuşkusuz Marx ahlaklı bir kişiydi ama ahlakçı değildi. Kapitalizmin sermaye tarafından ele geçirilmiş gerçekliğini ve bu gerçekliğin metaforunu sıradan insanların, emekçilerin ekseninden bakarak yeniden kuruyor ve ona yeni bir ahlak yüklüyordu. Eşitlik ve “iyi” sorunu emekçi kitleler için basitçe bir denklik sorunu değildi. Ücretli emek ilişkisi sistemin bütünü ve eşitsizliğin kendisiydi. *Felsefenin Sefaleti*'ne girişte Engels, Marx'ın burjuva iktisatçılarına yaptığı eleştiriye hatırlatarak şöyle söylüyordu: “*Burjuva ekonomisinin yasalarına göre, ürünün büyük bir kısmı onu üreten işçilere ait değildir.*”⁸ Bu durumun haksızlık olduğunu yalnızca sahip olduğumuz ahlaki nedenlere dayanarak söylemek, *gerçekliği ahlakla eleştirmektir ki* bu gerçekliğin yeniden üretilmesinden başka hiçbir işe yaramaz. Çünkü ahlakçılar eninde sonunda kurulmuş bir iktidar alanının gerçekçileridirler. Bu nedenle Marx gerçekliği ahlaki olarak eleştirmemiştir. Kapitalizmi kendi gerçekliğinde yani emeğin gerçek anlamı ve metaforunda yeniden inşa ederek, teorik olarak eleştirmiştir. Ona göre Proudhon'da olduğu gibi, tüm ütöpik ve reformcular ahlaka sıkışarak ahlaksızlaşmışlardır.

Bu anlamda ahlaki aşmak kapitalizmi onun kendi dokusunda çözmeye yönelmektir. Bu doku sermaye ve emek arasındaki evrensel çelişkinin toplumların tarihlerinde biçimlenmesiyle oluşur. Yaşadığımız tarih kuşkusuz kapitalizmin geçmiş tarihlerinden farklıdır ve özgünlükler taşıyabilir. Sermaye hiç olmadığı kadar küreselleşmiş, emek süreçleri parçalanmış ve iktidar ilişkileri daha fazla ulus üstü bir görünüme bürünmüş olabilir. Gerçeklik alanının iç içeliği ve muazzamlığı burjuva düşünürü için itaat çağrısı olsa da radikal bir düşünür için *keşif*'in zenginliğidir. Sermaye hiç olmadığı kadar insanları değersizleşmeye mahkûm etmektedir. Halkları başka

⁷ Bu konuda bkz. Nanak Kakwani ve Hyun H. Son (2006), *New Global Poverty Counts*, International Poverty Center Çalışma Raporu, No. 29, UNDP.

⁸ Friedrich Engels (1979), “Almanca Baskıya Önsöz”, *Felsefenin Sefaleti* (K. Marx) içinde, Ankara: Sol Yayınları, s.12.

halkların yaşam koşullarıyla tehdit etmekte ve yoksullar yasasının “yaşamak için yeterli” olan minimumunu küreselleştirmektedir. Bu tarihin, yoksulluk teknokratları bizatihi kaba olan bu gerçekliği görmezlikten gelip, bu kısa yazıda olduğu gibi kapitalizmin sınıflar temelindeki radikal eleştirisini kendi gündemlerine almamakta ya da “kabalıkla” eleştirmektedirler. Kendisi kaba olan bir gerçeklik ancak onun en temel, yani en kaba biçiminde eleştirilebilir. Kapitalizmin en kaba gerçekliği yoksulluk değildir. Yoksulluk bir sonuçtur. Kapitalizmin en kaba gerçekliği sömürüdür. Bu anlamda kapitalizmi anlamak, *en gerçek haliyle*, sömüren ve sömürülen sınıflar arasındaki ilişkiyi açığa vurmakla mümkün olabilir. Elbette kavramlar tek başlarına sözcükler değildir. Bizatihi kendisi kaba olan sermayenin mevcut tarihinde insanlığın başına gelen toplumsal felaketi yoksulluk kavramıyla yanıtlamak daha önce söylediğimiz gibi olsa olsa çöken toplumlara zamanın peygamberini çağırmasıdır.

Türkiye: Sınıfsal Gelir Dağılımı, “Yoksulluk”

Burjuva iktisadı kapitalist toplumsal yapıları iki düzeyde tanımlamakta ve bu iki düzeyi eğreti bir şekilde birbirine bağlamaktadır. Halk kavramıyla birey kavramı, bu iki düzeyi oluşturmaları açısından, toplumu gelir dağılımı ve yoksulluk analizleri sırasında homojenleştirirler ve şu kati sonuçları terennüm ederler: Toplumda her birey zengin (*ya da* yoksul) olabilir ve gelir hiyerarşisinde üst (*ya da* alt) basamaklarda yer alabilir. *Peki, öyle midir?* Bu soruya cevap verebilmek için uzun bir süredir sürdürdüğümüz ve Türkiye’de toplumsal sınıflar arası gelir dağılımını analiz etme amacını taşıyan çalışmamızın ilk sonuçlarından faydalanabiliriz.

Öncelikle burjuva iktisadının ve reformizminin akıl çarpıtıcı bir özelliğine dikkat çekmek yerinde olur. Ortalamayı bilimsel bir ölçüt olarak kabul ederek farklılıkları önemsizleştirmek, burjuva pozitivizminin en temel özelliklerinden biridir.⁹ Bu anlamda burjuva iktisadının gelir dağılımı ve yoksulluk analizleri önemli ipuçları sağlamaktadır. Özellikle toplumu “şanslıları” ve “şanssızlıkları” eşit olan bireyler etrafında kurgulayan burjuva iktisadı, gelir dağılımı analizlerinde ölçüt olarak genellikle Lorenz eğrileri ve Gini katsayılarını kullanmaktadır. Bu ölçütler bireylerin toplumsal pozisyonları arasındaki farklılıkları yok sayar, toplumu “birey” düzeyinde gelire göre bir sıralamaya tâbi tutar. Burada, farklı sınıfsal pozisyonlardan gelen bireylerin aynı gruba düşmesinin hiç bir sakıncası yoktur. Oysa kapitalist toplumsal sistemin bölüşüm dinamikleri üzerine çalışmalar, bireylerin, sınıfsal pozisyonlarına bağlı olarak, gelir dağılımı hiyerarşisinde sahip olacakları pozisyonlar ve “yoksulluk” bağlamında hiç de eşit “şanslara” sahip olmadıklarını göstermektedirler. Çalışmamızdan çıkan sonuçlar da bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Burjuva iktisadının gelir dağılımı analizine dair bir örnek için Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) gelir dağılımı analizlerine bir göz atmakta fayda vardır. Tablo I TÜİK verilerine göre en alt ve en üst % 10’luk dilimlerin toplam gelir içindeki paylarını vermektedir.

---

⁹ Bu ortalama sapıklığının yoksulluk çalışmalarıyla ilgili bir tartışması için bkz. Sandra Sherman (2001), *Imagining Poverty: Quantification and the Decline of the Paternalism*, Ohio University Press. Bu kitabın şu bölümü oldukça anlamlıdır: “Poverty without the Poor: Statistics and the Tyranny of the Average”.

Tablo I: TÜİK, Hanehalkı Dilimlerinin Toplam Gelir İçindeki Payları (%)

	Hanehalkı Dilimi	2003	2004
Genel	En alt % 20	6.00	6.04
	En Üst % 20	48.32	46.17
	En Alt % 10	2.26	2.25
	En Üst % 10	33.17	30.89
Kır	En alt % 20	6.42	6.31
	En Üst % 20	46.33	43.88
	En Alt % 10	2.42	2.33
	En Üst % 10	31.15	27.94
Kent	En alt % 20	6.08	6.43
	En Üst % 20	48.25	46.06
	En Alt % 10	2.33	2.46
	En Üst % 10	33.23	31.29

Kaynak: TÜİK'in verilerinden hesaplanmıştır.

Buradaki verilere göre 2003 ile 2004 yılı karşılaştırıldığında, kentsel bölgelerde en alt gelir dilimleri lehine görece bir iyileşme mevcut iken, en üst gelir dilimleri aleyhine bir gelişme gözlemlenmektedir. Kırsal bölge verileri ise hem en alt hem de en üst dilimlerin aleyhine bir gelişme olduğunu göstermektedir. Ancak bütün gelişmeler çok küçük oranlarda gerçekleşmiştir. Ancak bu veriler gelirin toplumsal sınıflar etrafında dağılımındaki değişim hakkında herhangi bir bilgi verememektedir.

Çalışmanın bu bölümünde verilecek gözlemler, belirtildiği gibi, aslında çok daha geniş ölçekli bir çalışmadan elde edilen ilk sonuçlardır. Çalışma temel olarak Türkiye İstatistik Kurumu'nun ilk defa 1987'de yayınladığı ve 2002 yılından itibaren her yıl yayınlamaya başladığı Hanehalkı Bütçe Anketleri (HHBA) veri setini kullanarak, Türkiye'de toplumsal sınıflar arası gelir dağılımının gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yazıda sunulacak sonuçlar 2003 yılı HHBA veri seti kullanılarak elde edilmiştir.¹⁰ 2003 HHBA fert düzeyinde 107614, hane düzeyinde ise 25764 gözlemden oluşmaktadır. Bu veri seti gelir dağılımının toplumsal sınıflar temelinde incelenmesi için gerekli verileri içermektedir. Çalışmamızın 2003 yılı HHBA veri seti örneklem düzeyinde elde edilen sonuçları, TÜİK'in örneklem kümesinin nüfusu yansıtma katsayısı olarak verdiği faktör katsayıları kullanılarak nüfusun geneline yansıtılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Marxgil bir teorik çerçeveden yararlanarak bireylerin toplumsal sınıf pozisyonları türetilmiştir. Daha sonra elde edilen fert toplumsal sınıf pozisyonları kullanılarak hane sınıf pozisyonları elde edilmiştir. Hane, kapitalizm açısından, sosyolojik bir birim olmanın ötesinde, hem sermayenin hem de işgücünün sürekliliğinin sosyal olarak yeniden üretilmesi sürecinde en temel yapılanmalardan biridir. Bu anlamda, sınıf temelli gelir bölüşümü analizleri haneler düzeyinde daha gerçekçi sonuçlar üretmektedir. Bu çalışmada verilecek bütün sonuçlar hanelerin sınıf pozisyonlarına dayanarak elde edilmiş sonuçlardır. Bu bölümde temel olarak Türkiye'de *yoksulun* toplumsal kimliğinin teşhisi hedeflenmektedir.

¹⁰ 2002 yılı için yapılan ve bu çalışmanın öncülü sayılabilecek bir çalışma için bkz., Ahmet H Köse ve Yiğit Karahanoğulları "Türkiye'de Faktör ve Varlık Gelirlerinin Sınıfsal Temellerine İlişkin Gözlemler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 104, 2005.

Bu anlamda öncelikle bu burjuva iktisadının bilinçli sansürünün göz ardı ettiği bölüşüm ilişkilerine değinmekte yarar vardır. Tablo II, 2003 yılında Türkiye’de toplumsal sınıflar etrafında gelir dağılımını vermektedir.

Tablo II: Türkiye’de Sınıfsal Gerlr Dağılımı, 2003

Toplumsal Sınıflar	Hanede Kişi Başına Gelir ^a	Hane Başına Gelir ^a	Hane Sayısı	Toplam Gelir ^b	Toplam Gelir İçindeki Pay (1)	Topam Hane Sayısı İçindeki Pay (2)	Oran (1/2)
Büyük Kapitalist	12037	46900	122997	5769	3.78	0.73	5.14
Küçük Kapitalist	6915	25525	291618	7443	4.87	1.74	2.80
KB-Profesyoneller	9197	27736	316493	8778	5.75	1.89	3.04
KB-Sermaye	3158	12700	1436339	18242	11.94	8.58	1.39
KB-Emek	2083	8458	1208686	10222	6.69	7.22	0.93
Büyük Köylü	4479	13098	241119	3158	2.07	1.44	1.44
Köylü	1965	8345	1535966	12817	8.39	9.17	0.91
Geçimlik Köylü	562	3412	907013	3095	2.03	5.42	0.37
Tarım Emekçisi	853	3476	171115	595	0.39	1.02	0.38
Niteliksiz-Mülksüz Emekçi	1282	5020	724660	3638	2.38	4.33	0.55
Emekçi	2104	7912	5604263	44342	29.03	33.47	0.87
Nitelikli Emekçi	5255	16251	921404	14973	9.80	5.50	1.78
Rantiye	5641	11252	164621	1852	1.21	0.98	1.23
İşsiz	1576	5382	652853	3514	2.30	3.90	0.59
Emekli	3024	6780	1704265	11554	7.56	10.18	0.74
Çalışmayan	2167	3729	741082	2763	1.81	4.43	0.41
Toplam	2657	9123	16744495	152756	100.00	100.00	1

^a 10⁶ TL   ^b 10¹² TL

Tablo II’de gözlemlenebilecek sonuçlar aslında beklenen sonuçlardır. Kişi başına gelir bazında en yüksek değer Büyük Kapitalist, en düşük değer ise Geçimlik Köylü hanelere aittir. Geçimlik Köylü hanelerin hemen üstünde Tarım Emekçisi haneler yer almaktadırlar. Hane başına gelirden de benzer bir eğilim söz konusudur. Son sütun toplam hane halkları geliri içindeki pay ile toplam hane sayısı arasındaki makası göstermektedir. Yüksek değerler toplam hane sayısı içindeki paydan çok yukarıda bir toplam gelir payını ima etmektedir. Diğer taraftan, birin altında bir değer ise toplam hane sayısı içindeki paya göre düşük bir toplam gelir payını göstermektedir. Burada en yüksek değerler Büyük Kapitalist, Küçük Burjuva Profesyonel ve Küçük Kapitalist haneler aittir. En düşük değerler ise Geçimlik Köylü, Tarım Emekçi, Çalışmayan ve Niteliksiz Mülksüz Emekçi hanelere aittir. Bu olgu burjuva iktisadının geleneksel gelir dağılımı analizlerinde kullandığı arçalar, yani Lorenz ve Gini katsayıları ile kavranamayacak bir gerçekliğe işaret etmektedir.

Tablo III Türkiye’de nüfusun “en az” ve “en fazla” kişi başına ortalama gelirine sahip hanelerine göre ayrımlandırılmasını vermektedir. Burada burjuva iktisadının sıkça kullandığı yüzde onluk ve yüzde yirmilik dilimlerin toplumsal kompozisyonu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tablo I’in ortaya koyduğu en çarpıcı sonuç, *Geçimlik Köylü* ve

Tarım Emekçisi hanelerin çok büyük bir bölümünün gelirin en alt % 10'luk ve % 20'lik katmanlarında yer almasıdır. Geçimlik köylü hanelerin % 59'u en alt % 10'luk katmanda, tamamı ise en alt % 20'lik katmanda yer almaktadır. Tarım emekçisi hanelerin % 47'si en alt %10'luk, % 66'sı ise en alt % 20'lik katmanda bulunmaktadır. Marx'ın kapitalist bir toplumda var olmaları için emeklerinden başka hiçbir şeyi olmayan kitleler olarak tanımladığı *Niteliksiz ve Mülksüz* emekçi haneler için bu oranlar sırasıyla % 20.7 ve % 37.6'dır. Bu oranların çalışmayan nüfus kesimlerinin oranlarından (örneğin, İşsiz ve Çalışmayan haneler) yüksek olması dikkatlerden kaçmamalıdır. Burjuva reformizminin ve iktisatçıların çalışmaya yükledikleri fetişistik role rağmen kapitalizmin dinamikleri diğer her şey gibi, çalışmayı da değersizleştirmektedir.¹¹

Tablo III: Gelir Dilimlerinin Toplumsal Kompozisyonu

Toplumsal Sınıflar	En Alt % 10		En Üst % 10		En Alt % 20		En Üst % 20	
	Hane Sayısı	Sınıf içi %	Hane Sayısı	Sınıf içi %	Hane Sayısı	Sınıf içi %	Hane Sayısı	Sınıf içi %
Büyük Kapitalist			72003	58.5			88301	71.8
Küçük Kapitalist			120247	41.2			180956	62.1
KB-Profesyoneller			181116	57.2			244804	77.3
KB-Sermaye	57607	4	216483	15.1	157962	11	429162	29.9
KB-Emek	151248	12.5	69767	5.8	299406	24.8	164395	13.6
Büyük Köylü			57340	23.8			134128	55.6
Köylü			41883	2.7	24354	1.6	120817	7.9
Geçimlik Köylü	530969	58.5			907013	100		
Tarım Emekçisi	80131	46.8			113108	66.1	1507	0.9
Niteliksiz-Mülksüz Emekçi	149914	20.7			272363	37.6	19004	2.6
Emekçi	440788	7.9	279875	5	1046779	18.7	749044	13.4
Nitelikli Emekçi	7301	0.8	325539	35.3	16107	1.7	517585	56.2
Rantiye			51289	31.2			81396	49.4
İşsiz	114681	17.6	20746	3.2	221748	34	48037	7.4
Emekli	10863	0.6	193426	11.3	73576	4.3	426975	25.1
Çalışmayan	130882	17.7	45938	6.2	214879	29	139734	18.9
Toplam	1674384	10	1675652	10	3347295	20	3345845	20

Kaynak: TÜİK, 2003 HHBA veri setinden üretilmiştir.

¹¹ Burada hanelerin ortalama büyüklükleri ve hane başına ortalama çalışan sayıları çok önemlidir. Örneğin, nüfusun en az kişi başına gelir alan %10'luk dilimi içindeki hanelerin ortalama büyüklüğü 6.13 iken en üst% 10'luk dilimde yer alan ailelerin ortalama büyüklüğü 2.92'dir. Burada en yüksek değerler en alt %10'luk dilimde yer alan Küçük Burjuva –Sermaye ve Geçimlik Köylü hanelere aittir (sırasıyla 7.14 ve 7.01). En düşük değerler ise en üst % 10'luk dilimde yer alan Çalışmayan ve Emekli hanelere aittir (sırasıyla 0.63 ve 0.87). Çalışan sınıflardan haneler, genellikle, çalışmayan katmanlardan daha büyüktürler. Alt gelir dilimi içindeki oranlar arttıkça hanedeki ortalama kişi sayısı da artmaktadır. Ancak asıl önemli olan hane başına ortalama çalışan sayısıdır. Nüfusun gelir dilimlerine göre ayrıştırılması çerçevesinde en alt % 10'luk dilimde ortalama çalışan sayısı 1.63'tür; oysa aynı rakam en üst % 10'luk dilim için 1.32'dir. Kısacası, gelir hiyerarşisinde üst sınırlara yükseldikçe çalışma oranı düşmektedir. Yoksulları kamusal bilincin kendisinde aylıklıkla suçlayan mülk ve sermaye sahibi sınıfların aylıklığı ilgi çekicidir.

Kapitalist toplumsal hiyerarşinin tepelerinde yer alan sınıflara gelince, bunların büyük bir kısmı nüfusun yüksek ortalama gelir alan bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Büyük ve Küçük Kapitalist hanelerin sırasıyla % 59'u ve % 41'i en üst % 10'luk dilimde yer almaktadırlar. En üst % 20'lik dilimde ise sırasıyla bu sınıflardan hanelerin % 72'si ve % 62'si yer almaktadırlar.¹² Yeni kentsel orta sınıfın önemli bir unsuru olan ve Profesyoneller olarak adlandırdığımız hanelerin % 57'si en üst % 10'da, % 77'si ise en üst % 20'lik dilimde yer almaktadır. Bu oranların yüksekliği aslında kamusal hizmet sektörünün liberalizasyonu ile doğrudan ilişkilidir. Sınıf içi konumlanış açısından en üst gelir dilimlerde yüksek oranlara sahip diğer sınıflar ise Büyük Köylü, Nitelikli Emekçi ve Rantiye hanelerdir. Özellikle Rantiye hanelerin nerdeyse yarısının ilk % 20'lik dilimde yer alması aslında Türkiye'ye ilişkin analizlerde uzun bir süredir vurgulanan ikincil bölüşüm ilişkilerinde rant kesimleri lehine bir dönüşümün sonucudur. Nitelikli emekçi sınıfın nüfusun üst gelir dilimlerinde yüksek oranla bulunması ise işçi sınıfının bölünmüşlüğü'nün bir göstergesidir.

Burjuva iktisadının gelir dilimi tanımlayarak toplumun sınıflar etrafında bölünmüşlüğü gerçeğini göz ardı etmesine benzer bir şekilde, burjuva reformizmi de kapitalizmin çalışan toplumsal sınıflar için yarattığı sefaleti muğlâklaştıran bir *yoksul* tanımlamasına gitmektedir. Bu anlamda daha öncede değinildiği gibi özellikle Dünya Bankası'nın yoksulluk sınırı tanımlamaları çok önemlidir. Dünya Bankası iki yoksulluk sınırı tanımlamaktadır. Günlük bir dolarlık sınır *açlık/yoksulluk sınırı*, günlük iki dolarlık sınır ise *yoksulluk sınırı* olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla burjuva reformizmi bu sınırın altında gelir elde eden bütün fertleri, ait olduğu toplumsal sınıfı dikkate almadan, yoksul olarak tanımlamaktadır. Peki ama kimdir *yoksul*?

Tablo IV, Dünya Bankası yoksulluk sınır tanımlamalarına göre yoksul olarak adlandırılabilir hanelerin toplumsal kimliğini vermektedir. Burada hanede ortalama kişi başına gelir dikkate alınarak, farklı toplumsal sınıflardan hanelerin hangi oranda yoksul olarak kabul edilebileceği gösterilmektedir.

Tablo IV'den çıkarılabilecek sonuçlar, Tablo III'den çıkarılan sonuçlar ile oldukça uyumludur. Açlık sınırı dikkate alındığında Geçimlik Köylü hanelerin % 40'ı ve Tarım Emekçisi hanelerin % 34'ü açlık/yoksulluk sınırının altındadır. Türkiye genelinde hanelerin % 6.6'sı açlık/yoksulluk sınırının altında kişi başına ortalama gelir elde etmektedirler. Nitelsiz-Mülsüz Emekçi hanelerin % 13.4'ü de bu sınırın altında yaşamaktadır. Çalışmayan gruplarda ise en yüksek oranlar İşsiz ve Çalışmayan hanelere aittir. Ancak bu katmanlara ait hanelerin yoksulluk ve açlık sınırı altında kalma oranları, ilk başta sayılan üç sınıfın oranlarından daha düşüktür. Bu sonuç Tablo I'den çıkarılan sonuçları doğrular niteliktedir. Bu arada Küçük Burjuva-Emek kategorisine giren hanelerin de küçümsenemeyecek bir bölümü (%7.5'u) açlık/yoksulluk sınırının

---

¹² Bu noktada sermaye sınıfları için yorumlarımıza şu noktayı da eklemeliyiz: Kapitalizmde alt sınıfların sahip olduğu en önemli kurumlardan biri kuşkusuz (hane) ailedir. Aile bu sınıflar için toplumsal işlevin yanı sıra aynı zamanda bir gelir ortaklığıdır. Burjuvazinin ise bu anlamda asıl kurumu aile değil, firmadır. Bu nedenle burjuva sınıflarının ulusal gelir içindeki payları hesaplanırken hanelerin yanı sıra firma hesapları da dikkate alınmalıdır. Bu noktada bizim söyleyebileceğimiz gerçek anlamda burjuvazinin gelir ve tüketim paylarının hanehalkı verilerinde sunulandan daha fazla olduğudur.

altındadır.¹³ Bu sınıfa giren haneler genellikle ücretli işçi çalıştırmayan küçük işyeri sahibi hanelerdir.

Tablo IV: Türkiye’de Yoksulluğun Sınıfsal Yapısı (Kişi Başına Toplam Gelire Göre)

Toplumsal Sınıflar	Bir Dolar Sınırı		İki Dolar Sınırı	
	Hane Sayısı	Sınıf içi %	Hane Sayısı	Sınıf içi %
Büyük Kapitalist				
Küçük Kapitalist				
KB- Profesyoneller				
KB-Sermaye	35106	2.4	200934	14.0
KB-Emek	90451	7.5	358036	29.6
Büyük Köylü				
Köylü			170894	11.1
Geçimlik Köylü	366814	40.4	907013	100
Tarım Emekçisi	58173	34.0	123923	72.4
Niteliksiz-Mülksüz Emekçi	96748	13.4	322281	44.5
Emekçi	282058	5.0	1281415	22.9
Nitelikli Emekçi	4638	0.5	19582	2.1
Rantiye				
İşsiz	78356	12.0	265666	40.7
Emekli	7143	0.4	109736	6.4
Çalışmayan	87018	11.7	255512	34.5
Toplam	1106505	6.6	4014992	24.0

Not: Burada karşılaştırma için 2003 yılı ortalama TL/\$ paritesi kullanılmıştır. Bu değer 1395000 TL/\$’dir.

Diğer tarafından, iki dolarlık yoksulluk sınırına dair sonuçlar daha da çarpıcıdır. Geçimlik Köylü hanelerin tamamı bu sınırın altında yaşamaktadırlar. Tarım Emekçi haneleri için oran oldukça yüksektir (% 72.4). Niteliksiz-Mülksüz emekçi hanelerin ise % 44.5’i bu sınırın altında yaşamaktadırlar. Emekçi hanelerin % 22.9’u da bu sınırın altında kalmaktadırlar.¹⁴ Oranlar çalışmayan iki katman (İşsiz ve Çalışmayan haneler) için de oldukça yüksektir. Türkiye genelinde hanelerin % 24’ü yoksulluk sınırının altında kişi başına gelir elde etmektedirler.

Hane için kişi başına gelir, hanenin toplam yıllık gelirinin hanedeki kişi sayısına oranı olarak bulunmuştur. Toplam gelir ise faaliyet gelirleri (üretim faktörlerine ödenen gelirler, yani ücret gelirleri, tarım gelirleri ve müteşebbis gelirleri toplamı), varlık gelirleri, özel ve kamu transferlerinin toplamı olarak hesaplanmıştır. Burada faaliyet gelirleri ayrı bir önem arz etmektedir. Burjuva iktisadı neredeyse analizinin tamamını bu cari faktör gelirleri üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Toplumun iki temel sınıf etrafında bölünmesi ve bu bölünmenin kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde derinleşmesi de bu yargıya meşru bir temel sağlamaktadır. Bu anlamda sadece faaliyet gelirlerine göre

¹³ Küçük burjuvazi Marksist bir sınıf analizi için tanımlanması en zor toplumsal oluşumlardandır. Biz bu oluşumu onun asıl çelişkesine (yani kapitalist ve işçi sınıfına yakınlığına) göre sermaye ve emek işlevli olarak ikiye ayırmayı uygun gördük.

¹⁴ Nitelik veya mülk sahibi kriterlerinden sadece birini sağlayan herhangi bir emekçi hanesi bu kategoride kabul edilmiştir.

yapılacak bir yoksulluk tanımlaması oldukça anlamlı olacaktır. Tablo V, faaliyet gelirine göre bir yoksulluk ayırıştırmasına gitmektedir.

Tablo V: Türkiye’de Yoksulluğun Sınıfsal Yapısı (Kişi Başına Faaliyet Gelirine Göre)

Toplumsal Sınıflar	Bir Dolar Sınırı		İki Dolar Sınırı	
	Hane Sayısı	Sınıf içi %	Hane Sayısı	Sınıf içi %
Büyük Kapitalist			796	0.7
Küçük Kapitalist			4851	1.7
Profesyoneller	6047	1.9	19976	6.3
KB-Sermaye	80594	5.6	313845	21.9
KB-Emek	192235	15.9	515848	42.7
Büyük Köylü	6058	2.5	19739	8.2
Köylü	208274	13.6	625164	40.7
Geçimlik Köylü	530727	58.5	907013	100
Tarım Emekçisi	87580	51.2	144824	84.6
Niteliksiz-Mülksüz Emekçi	167455	23.1	417851	57.7
Emekçi	669316	11.9	1987821	35.5
Nitelikli Emekçi	17043	1.8	48213	5.23
Rantiye	164621	100	164621	100
İşsiz	652853	100	652853	100
Emekli	1704265	100	1704265	100
Çalışmayan	741082	100	741082	100
Toplam	5228150	31.2	8268762	49.4

Not: Burada karşılaştırma için 2003 yılı ortalama TL/\$ paritesi kullanılmıştır. Bu değer 1395000 TL/\$’dir.

Tablo V’ teki verileri, Tablo IV’ten çıkanlarla karşılaştırmak oldukça ilginç sonuçlara yol açmaktadır. Öncelikle, herhangi bir faaliyet geliri elde etmeyen hanelerin, örneğin Rantiye, Çalışmayan, Emekli ve İşsiz hanelerin, tamamı yoksulluk sınırının ve açlık/yoksulluk sınırının altında kalmaktadırlar. Ayrıca, bazı sınıflar açısından varlık gelirlerinin ve transferlerin ne ölçüde önemli olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Örneğin Köylü hanelerin kişi başına toplam gelire göre sadece % 11’i yoksulluk sınırının altındayken (Tablo II), kişi başına faaliyet gelirine göre % 41’i yoksulluk sınırının altındadır. Türkiye genelinde kişi başına faaliyet gelirine göre açlık/yoksulluk sınırının altında yaşayan hanelerin oranı yaklaşık % 31 iken, aynı oran kişi başına toplam gelir için % 6.6’dır. Ancak en ilginç gözlem Geçimlik Köylü hanelerle ilgilidir. Hem kişi başına toplam gelire hem de kişi başına faaliyet gelirine göre, bu hanelerin tamamı yoksulluk sınırı altındadır. Bu iki gelir kategorisi bağlamında Tarım Emekçisi ve Niteliksiz-Mülksüz Emekçi haneler açısından da değişim çok yüksek değildir. Bu durum, çalışan sınıfların alt katmanları için varlık ve transfer gelirlerinin çok önemli olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle kapitalizm toplumun alt katmanlarını kendi aralarında eşitleme eğilimindedir.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak başlangıçta söylediğimizi yeniden vurgulamak isteriz. “Yoksulluk” söylemine geri dönüş bir anlamda bağışlanma isteğinin dışı vurumudur. Kapitalizmin *ilk günahı* aslında *son günahı* değil, *ebedi günahıdır*. Yoksulluk kavramı toplumsal anlamda içi boşaltılmış bir kavramdır. Her toplumsal yapıda olduğu gibi kapitalizmde de

yoksulların toplumsal karşılıkları vardır. Bunlar kapitalizmin sömürü ilişkisine tâbi tuttuğu ya da değersiz kıldığı halk kitleleridir. Söz konusu kitlelerin toplumsal adını telaffuz etmeden, bu kitleleri yoksulluk ortaklığında toplulaştırmak, kapitalizmin “gerçekliğine” ve bu gerçekliğin yanılısamasına mahkûm olmaktır. Perdeyi aralamak görüntüyü kendi toplumsal gerçekliğinde eleştirel olarak yeniden kurmakla mümkündür. Bu anlamda toplumsal sınıflara dönmeden kapitalizmin gerçek “gerçek” analizini yapmak mümkün değildir.